

Nr 129

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

1135-318

BS - BS - d - s

Ampt Epe

Nr 129 – december 1999

REDACTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon (0578) 56 06 54

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' **HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE**

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 22,50 per jaar

Bestuur:

Voorzitter:

J.C. Kreffer
Le Chevalierlaan 3, 8162 PD Epe
Telefoon (0578) 68 83 05

Secretaresse:

Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon (0578) 56 06 54

Penningmeester:

M.L. Endendijk
Molenpad 1, 8162 ZH Epe
Telefoon (0578) 61 30 78

Leden:

W. van Putten
E. de Jonge
H. Bouwman

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 1383-2026

Van de voorzitter

Het overlijden van Willem Terwel was een zware slag, die niet alleen zijn naaste familie trof, maar ook veel vrienden en historische contacten, al dan niet lid van Ampt Epe. Al beweerde hij dat niemand onmisbaar is, waar ik me overigens bij aansluit, we missen hem. We missen hem als mens en om zijn historische kennis. De komende tijd zal hier en daar nog wel eens worden gehoord: „Dat zou Willem Terwel wel geweten hebben!”

Hoewel we bij historisch onderzoek niet anders doen dan achter ons kijken, is mijn opvatting in het dagelijks leven er een van vooruit blijven kijken. Wij moeten verder en prijzen ons gelukkig twee nieuwe bestuursleden in ons midden te hebben, die zeer actief met de historie bezig zijn. Harry Bouwman is gegrepen door veldnamenonderzoek en verdiept zich al zeven jaar in veldnamen die voorkomen in de Koninklijke Houtvesterij Het Loo. Evert de Jonge is ver gevorderd met zijn studie geschiedenis, waar hij in de avonduren aan werkt en waarvoor hij colleges in Utrecht volgt. Hij heeft veel ervaring op het gebied van voorouderonderzoek en was coördinator en eindredacteur bij de historische reeks „De herengoederen op de Veluwe”. De „oude” bestuursleden hebben mij gevraagd het voorzitterschap te willen vervullen. Heel graag doe ik dat, zij het voor enkele jaren. Mijn eerste voorstel aan hen was de huidige koers, voorlopig althans, te handhaven. Wel waren we het er al geruime tijd over eens, dat een voorjaarsbijeenkomst wenselijk zou zijn.

Bij de samenstelling van ons blad Ampt Epe is er steeds naar gestreefd een evenwicht te vinden tussen oude historie, de 19 eeuw en nabije historie. Waar het aanbod vaak mager was, werd dit doel niet altijd bereikt. Onze twee nieuwe bestuursleden hebben al een aanzienlijke bijdrage geleverd en ik hoop dat dit wat belooft voor de toekomst. Maar men wordt geen lid van het bestuur om elk kwartaal een bijdrage aan het verenigingsblad te leveren!

Helaas, en dat is de zorg van zo veel verenigingen, zijn het steeds weer dezelfde die de pen hanteren of zich achter hun pc zetten. Er moeten onder u toch mensen zijn die iets bijzonders kunnen opschrijven of bijzondere foto's hebben? Als u vindt dat u het zelf niet kunt opschrijven, vertel het ons dan: een verhaal uit deze eeuw, dat over enkele dagen een verhaal uit de vorige eeuw is.

Namens het bestuur van de historische vereniging wens ik u een voorspoedig 2000. Wij kijken vol spanning uit naar uw verhalen en foto's.

J .C. Kreffer.

De bouwfasen van de Hervormde kerk te Epe

Bijdrage tot de geschiedenis van de grote kerk te Epe (3)

B.H.J.N. Kooij.

De Hervormde kerk van Epe, eertijds gewijd aan St. Martinus, staat aan de Hoofdstraat 76, midden in het centrum; kadastraal bekend onder nr. U 6876. Eigenaar van de kerk en de toren is de Nederduitsch Hervormde gemeente.

Inleiding

In de vorige twee bijdragen heb ik getracht nieuwe gegevens over de torenspits, de klokkenstoel, de klokken en het natuursteen aan te leveren. Dit als resultaat van een onderzoek van de torenspits dat ik in 1993 in opdracht van de redactie van het *Restauratie Vademecum (RV)* heb uitgevoerd. Bij het aanvullende dendrochronologisch onderzoek is niet alleen naar het hout van de torenspitsconstructie en de bijbehorende onderdelen gekeken, maar ook naar het hout van de dakconstructie van het koor en het schip. Door de warrige structuur van het hout van de koorkapconstructie lukte het helaas niet de monsters te dateren, maar bij het schip lukte het wel. Uit de nieuwe gegevens van het schip, en dus de bouw van de kerk, blijkt dat de huidige kerk ouder is dan tot nu toe werd gedacht.

Het toeval wil dat voor het samenstellen van het boek *Monumenten in Nederland, deel V, provincie Gelderland*, mij is gevraagd gegevens over de bouwgeschiedenis aan te leveren.¹ Voor deze nieuwe uitgave die rond november a.s. zal verschijnen heb ik een nieuwe plattegrond van de kerk met de bijbehorende bouwfasen getekend. Tot nog toe was een dergelijke plattegrond nog niet voorhanden. De recente gegevens van het dendrochronologisch onderzoek zijn nu ook in deze tekening verwerkt.

Bij het lezen van de literatuur over de kerk bleek mij dat er bij de verschillende schrijvers twijfels bestaan over de bouwfasen, of het koor nu ouder is dan het schip of niet.² Met deze bijdrage wil ik over deze bouwfasen meer duidelijkheid verschaffen.

Opmerkelijk was dat in het verleden, in de tijd dat de bouwhistorie nog niet zo was ontwikkeld, diverse collegae inhoudelijk hebben bijgedragen aan de beschrijving van de geschiedenis van de kerk. Zo is er uit 1961 enige correspondentie tussen de heer G.S. van Lohuizen en de heer H.P.R. Rosenberg van de RDMZ. In een brief wijst Rosenberg Van Lohuizen op diverse bronnen die van belang zijn voor de beschrijving van de geschiedenis van de kerk, o.a. de bekende akte uit 1176.

St. Martinus en de kerk van Epe

Er is een groot verschil tussen het tegenwoordige en het oorspronkelijke gebruik van de kerk. De katholieke godsdienstoefening had een andere opzet

[illegible]

en stelde dus andere eisen dan die van de Nederlands Hervormde kerk. Bij de katholieke kerk werden vaak meerdere heiligen vereerd en was het gebruikelijk dat een kerk gewijd werd aan een van die heiligen; de kerk kreeg een bepaald patrocinium. Wij weten dat vóór de reformatie de Eper kerk gewijd was aan de heilige Martinus. Deze heilige staat te boek als één van de populairste in de katholieke kerk. Wij komen hem ook tegen als Sint Maarten. Van oudsher is de 11e november de feestdag van Sint Maarten. In Epe zal men ongetwijfeld deze dag op een of andere wijze hebben gevierd. Tegenwoordig vierten kinderen met hun lampionnetjesoptocht deze dag nog steeds. Buiten de katholieke kerk leeft dus in de traditie van de viering van de jaarfeesten de 11^e november voort.

Vele andere kerken zijn of waren ook aan Martinus gewijd. Volgens het promotieonderzoek van Kok uit 1958 moeten in het bisdom Utrecht alleen al 105 kerken het patrocinium van St. Maarten hebben gehad.³ St. Martinus, beter bekend als de Heilige Martinus van Tours, was de eerste heilige niet-martelaar of belijder. Nadat hij een vroom leven achter de rug had, werd hij rond zijn 55^e jaar, omstreeks het jaar 371, benoemd tot bisschop van de bekende Franse plaats Tours. Hij bereikte een hoge leeftijd want op 8 november 397 overleed hij in Candes, dus rond zijn tachtigste levensjaar. Bekend is dat hij in het jaar 316 of 317 werd geboren als zoon van een Romeins tribuun uit Pavia, hoofd van een volksafdeling, later een bepaalde staats-ambtenaar. Volgens *Catholica* ging hij in het leger en liet zich op ca. 30-jarige leeftijd in Gallië dopen en door de H. Hilarius van Poitiers tot exorcist wijden; hij kreeg dus een bepaalde lagere wijding.⁴ Nadat hij het leger verliet trok hij zich terug in het klooster en stichtte later in Poitiers het klooster Ligugé. Weer later stichtte hij nog een tweede klooster, Marmoutier in Tours.

De belijder Martinus is vooral bekend van de legende waarin wordt verteld hoe hij als soldaat eens zijn mantel met Christus deelde, die hem als bedelaar verscheen. Vandaar dat Martinus dikwijls te paard wordt afgebeeld terwijl hij zijn mantel in tweeën snijdt om een deel aan een bedelaar te geven.

De heer Van Lohuizen schrijft in *Ampt Epe*: 'In de 14^e eeuw behoorde de Eper kerk aan de deken van het Domkapittel van Utrecht. Het vermoeden is, dat deze kerk een bisschoppelijke "eigen" kerk was, die in de loop van de tijd aan de deken van het Domkapittel geschonken was. Deze mening wordt nog versterkt door het St. Maarten patrocinium, temeer daar verschillende St. Maartenkerken in het bisdom Utrecht eigen kerken blijken te zijn geweest.'⁵ Sinds wanneer de Eper kerk gewijd werd aan Martinus is niet bekend, maar wij kunnen er in ieder geval van uit gaan dat de laatste kerk aan Martinus was gewijd, dus vanaf de 14^e eeuw. Kok komt tot de conclusie dat vele St. Maartenskerken betrekkelijk laat in de bronnen worden genoemd en dat men de stichting van de meeste ervan vóór 1200 moet stellen.⁶ Dit zou kunnen betekenen dat de eerste stenen kerk reeds het patrocinium van St. Maarten had. Volgens Kok hebben tot de verbreiding van het St. Maartenspatrocinium binnen het bisdom Utrecht verschillende factoren bijgedragen. Een hiervan speelde in Epe waarschijnlijk een belangrijke rol en dat is de invloed van de Utrechtse bisschoppen; zij stelden graag hun eigen kerken onder de schutse van de patroon van de kathedraal. Dit verklaart waarom de moederkerk van de Veluwe aan St. Maarten was gewijd.

Welk type kerk?

De Eper kerk is een zogenoemde pseudo-basiliek, een type kerk waarbij het middenschip wel boven de zijbeuken uitrijst, maar niet zo hoog dat er plaats is voor bovenlichten; er is dus geen lichtbeuk. Zijbeuken en schip kunnen verenigd zijn onder één zadeldak zoals bij de kerk van Epe het geval is.

Volgens het verklarend woordenboek *Bouwkundige termen* is een pseudobasiliek sinds de 14e eeuw een geliefd type, vooral in Nederland voor de kleinere stads- en dorpskerken. In de omgeving van Epe is de kerk uit Elburg uit ca. 1450 een goed voorbeeld van het genoemde type.⁷

De ontwikkeling van het Eper kerkgebouw laat telkens een kleine vergroting en een daarmee samenhangende verhoging zien. Wanneer wij het exterieur van het koor en schip bekijken dan valt direct op dat het schip breder is dan het koor. Dit komt omdat bij de laatste fase de zijbeuken zijn ontstaan in het plan van de vergroting. De zijbeuken zijn zelfs doorgetrokken naast de toren en hierdoor ontstond een bredere travee dan de overige. Het schip heeft dus een sterkere vergroting ondergaan dan het koor; in de late middeleeuwen was dit niet ongebruikelijk.

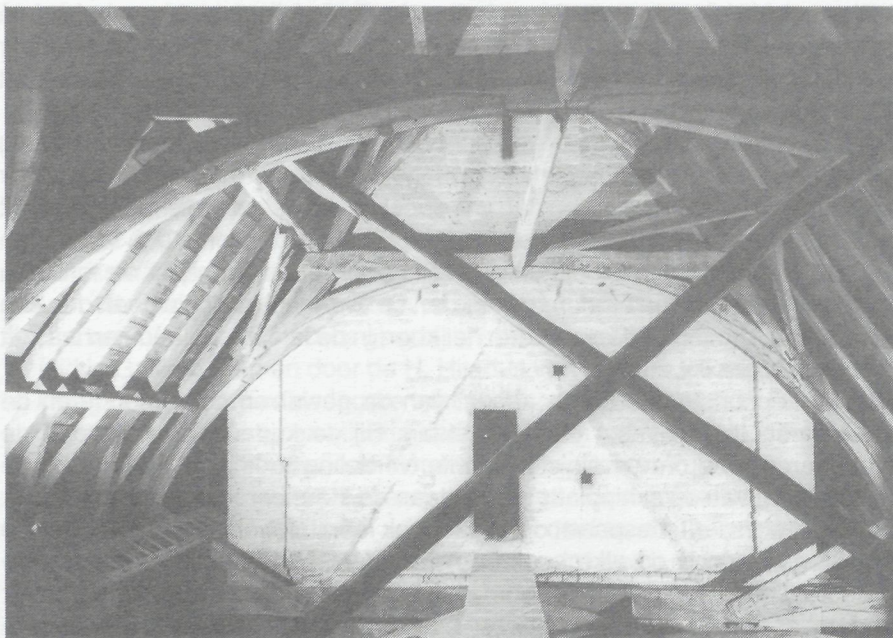
Met de kapconstructie en de aanzet van de gewelven corresponderen de steunberen die op vaste plaatsen staan. Bij de koorsluiting bewegen de steunberen mee om een juiste krachtenverdeling te krijgen. Slechts bij de hoekpunten van de schipplattegrond staan de steunberen, zoals gebruikelijk is, overdwars; dit bespaart op elke hoek één steunbeer, want voor de krachtenopvang is op elke hoek een steunbeer in de lengte- en een in de breedterichting nodig. Aan de noordzijde van het koor zien wij dat de oostmuur van het schip tegen de steunbeer van het koor is aangebouwd. Met andere woorden: het schip is over het koor gebouwd. Dit betekent dat het huidige schip jonger is dan het koor. Het dak van het middenschip loopt in een lijn door over de zijbeuken, zodat voor de zijbeukramen minder hoogte overblijft dan voor de ramen in het koor. De hoogte van de ramen zegt dus niet direct iets over de ouderdom zoals sommigen wel beweren.⁸

De consistorie- of gerfkamer blijkt tegen een van de zuidelijke steunberen van het koor en een overhoekse steunbeer van het schip aangebouwd te zijn. De enige conclusie kan zijn dat de aanbouw na de bouw van het koor en het schip tot stand is gekomen. Een datering rond 1500 is mogelijk.

Een kijkje op zolder

1. Kapconstructie van het schip

Via de toren kan men boven de gewelven van het schip komen. Onder het dak van het schip en het koor is voor de bouwhistoricus veel te zien over de bouwfasen van de kerk. Wat allereerst opvalt is de kapconstructie van het schip. Wij hebben hier te maken met een aparte kapconstructie, en ook nog van een afwijkend type, die bedoeld is om er een houten tongewelf in aan te brengen.⁹ Het is opvallend dat zich in de kerk te Oene een vergelijkbare situatie voordoet. Ik deel de mening van dé kapconstructiedeskundige in Nederland, oud-collega H. Janse, in een documentatierapport van 15 september 1960, opgesteld naar aanleiding van de op handen zijnde restauratie. In dit rapport schrijft hij: 'Het huidige schip bezit een kap, waar in een houten tongewelf bedoeld is. Het is evenwel zeer de vraag of er ooit een tongewelf is aange-

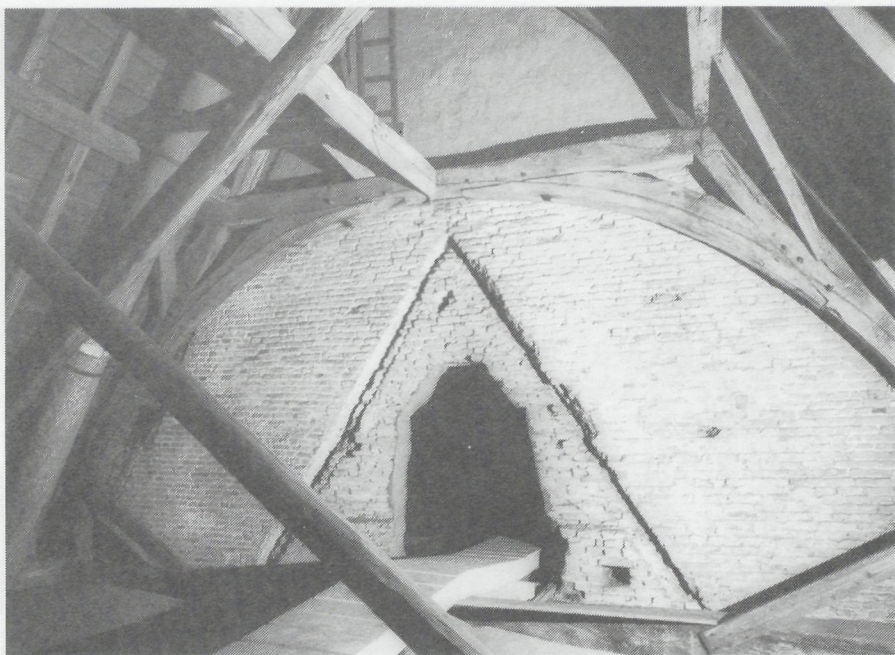

Oostzijde toren met dakmoet van het vorige schip en op de voorgrond de kap van het huidige schip. Foto archief RDMZ, A.J. van der Wal, mei 1994

bracht. Blijkens constructie en telmerken en de eenvoudige vorm van de peerkralen van de sleutelstukken onder de trekbalen zal deze kap, die opvalt door de uiterst eenvoudige profilering der ribben, omstreeks het midden van de XVde eeuw tot stand zijn gekomen. In de kap valt tevens op, dat de onderste spantbenen krom zijn, waardoor tussen de trekbalen en de spantbenen geen aparte „standzonen” nodig waren.’

In gebieden waar de grondslag niet zo veel draagkracht heeft, vooral het westelijk deel van Nederland, zien wij in de late middeleeuwen dikwijls bij kerken houten tongewelven toegepast. In Epe is de situatie beduidend anders. Een stevige grondslag maakt het hier mogelijk om een veel zwaardere constructiewijze, zoals stenen gewelven, toe te passen. Stenen gewelven, zoals die in de kerk te Epe zijn toegepast, hebben het voordeel dat het gebouw brandveiliger is. Janse meldt verder in zijn rapport: ‘In de zijbeuken is nooit een houten gewelf bedoeld. De wanden onder de houten ton zijn niet gepleisterd, zodat aan te nemen valt, dat de stenen gewelven kort na het aanbrengen van de kap zijn gemaakt. Wel is de torenwand onder de moet van het tweede schip gewit.’ Dikwijls liet men een gebouw zich enige jaren zetten voordat men de gewelven ging slaan. Hiermee voorkwam men scheuren in de gewelven en schade aan de muren en kolommen.

Westzijde van de muur tussen schip en koor. In het midden is de dakmoet van het vorige schip zichtbaar. Foto archief RDMZ, A.J. van der Wal, mei 1994

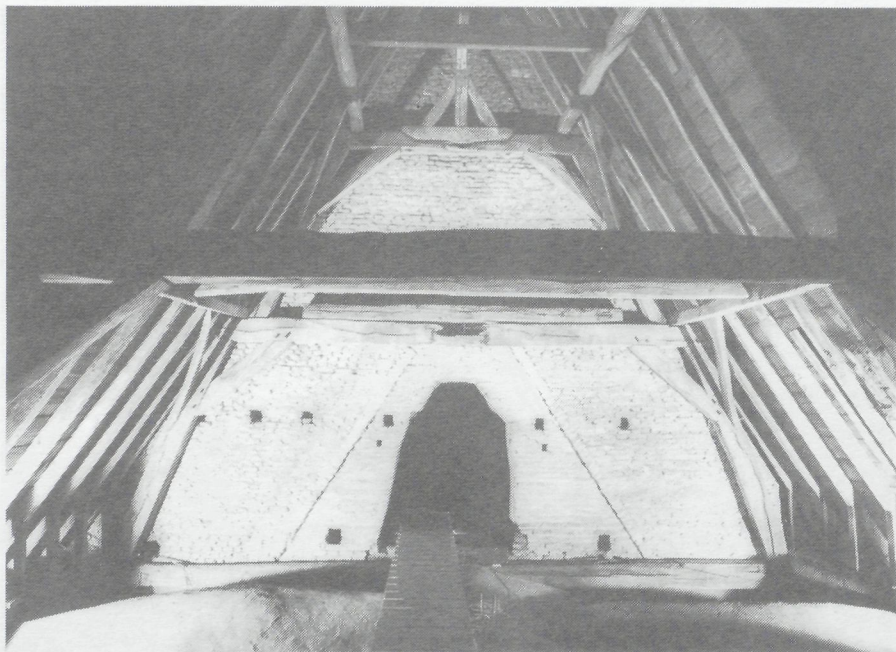
2. Dakmoet van een ouder schip

In de oostelijke buitenwand van de toren is boven de gewelven van het schip een dakmoet waar te nemen; dit moet de daklijn van een lager en ouder schip zijn. De helling van deze daklijn verschilt weinig met de daklijn van het huidige kerkdak.¹⁰ Net als het zichtbare binnenmuurvlak naast en boven de dakmoet van de toren eens buitenmuur was, zo was het muurvlak binnen de dakmoet ook eens buitenmuur. Van Lohuizen heeft hier bij de restauratie van de jaren zestig van de twintigste eeuw een iets lager gelegen tweede dakmoet waargenomen. Deze dakmoet, net onder het gewelf, had een flauwere helling die wijst op het dak van een Romaans kerkje.

Boven de gewelven van het schip zien wij aan de kant van het koor een vergelijkbare situatie als bij de toren. Hier wijst ook een dakmoet op een voorganger van het schip. De situatie wijkt hier af omdat men over de oude kerk heen is gaan bouwen; het muurvlak binnen de dakmoet is dus ouder dan het muurvlak daar buiten.

3. Kapconstructie van het koor

Het koor heeft een hele andere kap dan het schip. Janse schrijft hierover in zijn bovengenoemde rapport uit 1960: 'Het koor heeft een kap met Xvde eeuwse

Oostzijde van de muur tussen koor en schip. In het midden is de dakmoet van het vorige schip zichtbaar. Foto archief RDMZ, A.J. van der Wal, mei 1994

telmerken. De constructie, die onder de hanebalken van de sporen een middengording op standvinken toont, wijst op de eerste helft van de XVde eeuw. De gevel van dit koor, gemetseld op die van het tweede schip, is opgetrokken van sloop-baksteen van een iets groter formaat dan van genoemde schipgevel. Het schijnt dus aannemelijk, dat ook het koor het derde van deze kerk is.' Opgravingen zouden korte tijd later twee voorgangers aan het licht brengen. De bovenkant van een ouder koordak heeft lager gezeten en is dus niet hier zichtbaar.

Oude maateenheden van de kerk

Tegenwoordig gebruiken wij het metrieke stelsel. Met grootheden als meters, centimeters e.d. meten wij. Voor iedereen is duidelijk wat bijvoorbeeld een meter is en men kan dus makkelijk maten vergelijken. Vóór de invoering van het metrieke stelsel in 1821 waren er hele andere maateenheden. Men was gewend lengte –, breedte – en hoogtematen in duimen, voeten, roeden en nog andere maateenheden aan te geven. Deze maateenheden zijn ontleend aan het menselijk lichaam. De voet was de grondmaat van de oude lengtematen en had de lengte van de mensenvoet. Een bepaald aantal duimen (10 tot 16)

*Overzicht van de kerk vanuit het zuidoosten. Foto archief RDMZ,
A.J. van der Wal, mei 1994*

paste in een voet en een bepaald aantal voeten (10 tot 21) paste weer in een roede. In steden waren de percelen dikwijls in eenheden van 1 of meerdere roeden verdeeld. Zo had in Den Briel een arbeidershuisje slechts de breedte van één roede; de statige en grotere huizen hadden een breedte van twee of meer roeden.

In de middeleeuwen werd voor de kerkbouw ook de voetenmaat gebruikt. De opdrachtgever gaf bij de bouw van een kerk aan hoe breed, lang en hoog het schip, het koor of een ander onderdeel moest worden. Dikwijls werden de maten in voeten opgegeven. De traditie van het bouwen zal ongetwijfeld een belangrijke rol hebben gespeeld in het bepalen van de grootte van een gebouw. Een enkele keer waren er voorschriften die aangaven hoe breed bijvoorbeeld een koor moest zijn. Bij bijvoorbeeld bepaalde kloosterorden, zoals bij de Cisterciënzers, zijn deze bouwregels terug te vinden. De plaatselijke overheden werkten ook met voeten en roeden. Wanneer bepaalde bouwpercelen in stadsuitbreidingsgebieden werden verkocht, werd de grootte in plaatselijk gebruikelijke voeten aangeduid.

Nu is het de vraag: hoe zit dit nu bij de Eper kerk? Het probleem bij het herleiden van de maten van een gebouw in voetenmaten is om uit te zoeken welke voetenmaat is toepast en wanneer en wat de precieze afmetingen van de kerk zijn. Niet overal werd dezelfde voetenmaat gebruikt en niet overal was het aantal voeten dat in een roede ging gelijk. Binnen een streek of stad werden dikwijls ook nog allerlei verschillende voetenmaten gebruikt en bepaalde beroepsgroepen hanteerden hun eigen voetenmaat. Ook in de tijd zijn verschillen van een en dezelfde voetenmaat opgetreden. Kortom het is een lastige zaak om even de huidige afmetingen te herleiden tot oude eenheden. Hoe komen wij aan de exacte hoogtematen van de kerk? Hoeveel centimeter is in de loop der eeuwen de kerkvloer omhoog gekomen? Vele lastige en vaak moeilijk op te lossen problemen dienen zich aan. De tekeningen van de kerk zijn te onnauwkeurig om exact de maten te bepalen, dus moet men de exacte maten ter plaatse vaststellen. Tijdens een restauratie is het soms mogelijk oudere vloerniveaus te documenteren, maar dat is naar mijn weten in Epe niet gebeurd.¹¹ Wat betreft de lengte en de breedte van de toren, het schip en het koor wil ik een poging doen. In de toekomst kan wellicht e.e.a. worden aangevuld en vergelijkend onderzoek plaats vinden.

De Eper kerk was hoogstwaarschijnlijk voor zijn materialen deels afhankelijk van Deventer. Voor het beleid was de kerk afhankelijk van het bisdom Utrecht. Zowel de Deventer voetenmaat als de Utrechtse voetenmaat zou ten grondslag kunnen liggen aan de huidige plattegrond. Volgens Berends werden in Gelderland de Amsterdamse, maar ook de Rijnlandse voeten (28,31 resp. 31,39 cm) gebruikt. Bovendien was er een Gelderse voet van 27,19 cm, die speciaal bij metingen door officiële instanties werd gebruikt en even groot was als de Nijmeegse voet.¹² Voor het onderzoek heb ik opnieuw met een lasermeter op een hoogte van ruim één meter boven de vloer de lengte- en breedtematen van de bovengenoemde drie hoofdonderdelen vastgesteld. In een tabel zijn de maten ondergebracht.

Hoofdmaten kerk in huidige en oude maateenheden

MATEN/ ONDERDEEL	HUIDIGE BREEDTE IN CM	DEVENTER Vt = 29,6 cm	UTRECHTSE Vt = 26,83 cm of Vt=37,56 cm #	GELDERSE Vt = 27,19 cm = NIJMEEGSE Vt	A'DAMSE Vt = 28,31 cm	RIJNLANDSE Vt = 31,39 cm
		Aantal Vt	Aantal Vt	Aantal Vt	Aantal Vt	Aantal Vt
TOREN	722	24,39	26,91 19,22	26,55	25,50	23,00
SCHIP	1720 - 1724	58,10 - 58,24	64,10 - 64,26 45,79 - 45,90	63,26 - 63,40	60,75 - 60,89	54,79 - 54,92
KOOR	779 - 781	26,32 - 26,39	29,03 - 29,11 20,74 - 20,79	28,65 - 28,72	27,52 - 27,59	24,81 - 24,88
AANTAL VOETEN PER ROEDE		? R = ? Vt	1 R = 14 Vt 1 R = 10 Vt #	1 R = 14 Vt	1 R = 13 Vt	1 R = 12 Vt
AANTAL DUIMEN PER VOET		? d = 1 Vt	10 d = 1 Vt ? d = 1 Vt #	10 d = 1 Vt	11 d = 1 Vt	12 d = 1 Vt

Vt=voet

Veel gebruikt was de Rijnlandse voet die bestond uit twaalf duimen; hierbij gingen twaalf voeten in een roede. Eén roede is dus $12 \times 31,39 \text{ cm} = 3,77 \text{ m}$. Op de Veluwe is deze voetenmaat waarschijnlijk ook gebruikt ofschoon het verspreidingsgebied meer in het Rijnlandse lag. In mijn onderzoek heb ik mij beperkt tot de vijf genoemde voetenmaten en geprobeerd de huidige breedtematen van de kerk tot eenheden te herleiden. Uit dit onderzoekje blijkt de Rijnlandse voetenmaat het duidelijkst naar voren te komen. De breedtematen van de kerk zijn op het pleisterwerk genomen. Eigenlijk zouden de breedtematen op het kale muurwerk genomen dienen te worden, want de breedte van de kale muren werd uitgezet en niet die van de afgewerkte muren. Indien wij voor het pleisterwerk en afwerklaag ca. 2 cm zouden rekenen dan zou bij de breedte van het koor en het schip elk 4 cm bijgeteld moeten worden. De maat voor de breedte van het schip zou dan uit komen op precies 55 voet en die van het koor 25 voet. De kerktoeren is niet gepleisterd en blijft dus precies 23 Rijnlandse voeten breed. De lengte van de toren is ongeveer 15 cm groter dan de breedte en is dus $23 \frac{1}{2}$ Rijnlandse voet lang. Helaas is in 1962 bij de opgravingen geen exacte opmetingstekening vervaardigd waaruit details van de fundamenteën en aansluitingen kunnen worden bestudeerd. Het enige plattegrondje van de kerk met de twee voorgangers treffen wij aan in het werkje *Epe en Oene 800 jaar*. Het blijkt dat het eerste stenen schip van de Eper kerk even breed als de toren moet zijn geweest. Indien de muren van het tweede schip $1 \frac{1}{2}$ voet dik zouden zijn geweest, dus ruim 45 cm, dan moet de breedte van het zaalkerkje 20 voet zijn; indien de muren 2 voet dik zijn, dus ruim 60 cm, dan zal de breedte 19 voet zijn geweest. De muren van het schip van het tweede stenen kerkje vallen samen met de kolommen in de huidige kerk. De afstand tussen de kolommen is 8,78 m; dit is omgerekend een afstand van precies 28 voeten en dus precies de breedte van het tweede stenen schip. Het tweede schip zal met 8 of 9 voet zijn verbreed. De breedte van het derde schip (de huidige kerk) is ten opzichte van zijn voorganger bijna verdubbeld tot 55 voeten.

De lengte van het huidige schip is 15,99 m. Wanneer wij de pleisterlagen meerekenen en dan de totaalmaat terugrekenen naar voeten dan levert dit precies 51 voeten op. De huidige lengte van het schip komt volgens Van Lohuizen overeen met de lengte van het tweede schip. De aanzetten van de triomfboog zullen hoogstwaarschijnlijk van het tweede schip zijn want de breedte (rond de 22 voeten) is niet veel veranderd met de bouw van het derde schip.

Dendrochronologisch onderzoek

Uit de houtconstructie van het schipdak werden in 1993 een viertal monsters geboord. Deze monsters werden tegelijk met die van de torenspits geanalyseerd bij H. Tisje te Neu-Isenburg. Twee van de vier monsters (deze twee monsters waren uit de trekbalken) gaven een positief resultaat met de datering $1401 \pm$

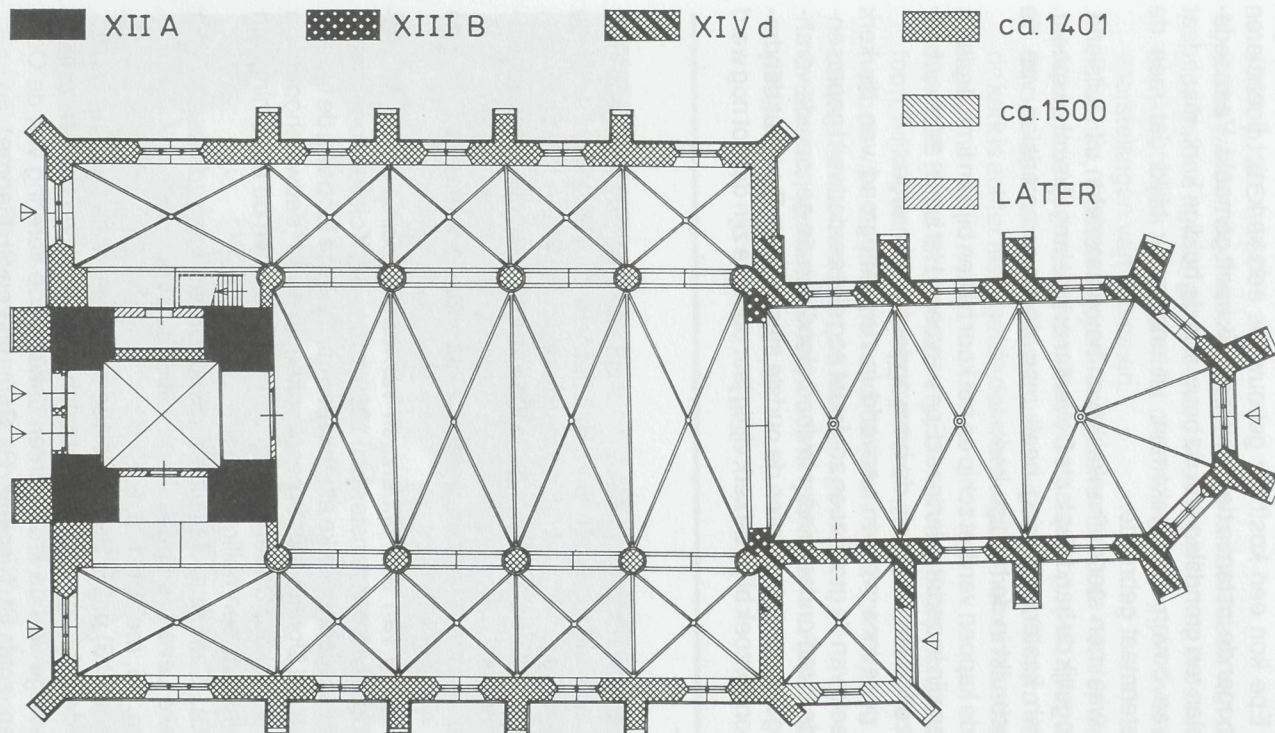
Overzicht over het dak van het schip en het koor. Foto archief RDMZ, A.J. van der Wal, mei 1994

6 jaar. Dit jaartal geeft de kapdatum van het hout aan. Door het ontbreken van de laatste spintringen is er een marge van plus of min zes jaar. Tussen het moment van kappen en het moment dat het hout verwerkt is in de constructie van het dak zit vermoedelijk een korte periode van enkele jaren. De datering van het schip in de vroege 15^e eeuw blijkt nu vooraf te zijn gegaan aan de verhoging van de toren die past in het beeld van de vergroting van de gehele kerk. In deze lijn van ontwikkeling zal vermoedelijk de bouw van het laatste koor aan het einde van de 14^e eeuw moeten hebben plaats gevonden.

Conclusie

Vanaf het einde van de 14^e eeuw is men gestart met een grootse verbouwcampagne die heeft geleid tot het huidige kerkgebouw, de derde stenen kerk. De laatste groeifase kenmerkt zich door een tamelijk snelle bouw van de opeenvolgende onderdelen. De bouw blijkt rond 1415 met de verhoging van de toren al tot een einde te zijn gekomen. Ook blijkt dat de torenspits met de laatste torenrompverhoging kort na de bouw van het schip tot stand is gekomen. Een groter koor en schip waren nodig i.v.m. de veranderde liturgische eisen, uitbreiding van het aantal altaren en de bevolkingsgroei. De

0 5 10 15 M

Plattegrond van de kerk met de verschillende bouwperioden. B.H.J.N. Kooij, januari 1999

snelle bouw zou verklaard kunnen worden uit het feit dat Epe viel onder het bisdom Utrecht dat de bouw grotendeels financierde. Een kleine kerkelijke gemeente als Epe kon een kostbaar gebouw als een kerk niet financieren zodat een vermogende instantie de bouw mogelijk heeft gemaakt. Vermoedelijk lag er een plan ten grondslag aan de bouw van de huidige kerk, maar daar is nog niets van boven tafel gekomen; uit onderzoek blijkt dat men de Rijnlandse voetenmaat gebruikte.

Voor de bouw was men sterk afhankelijk van bouwmaterialen uit Duitsland. Hierbij heeft mogelijk de handelsplaats Deventer een belangrijke rol gespeeld. Uit oogpunt van kostenbesparing heeft men de bouwmaterialen van de voorgangers gebruikt in de huidige kerk.

De torenspits, de kappen van het schip en het koor blijken bij een timmerplaats te zijn besteld en zijn in onderdelen naar Epe vervoerd. Het is niet aantoonbaar dat telkens dezelfde timmerplaats de bouwonderdelen leverde.

Wanneer alle gegevens worden verwerkt in de plattegrond van de kerk ontstaat een beeld van de groeifasen zoals dat nog niet eerder werd gepresenteerd. Omdat de toren onder minder invloed stond van de genoemde veranderingen vertegenwoordigt de toren de oudste stenen fase. Door het dendrochronologisch onderzoek blijkt de kerk vijftig jaar ouder te zijn dan tot nog werd aangenomen.

Noten

- ¹ Van de serie *Monumenten in Nederland* zal van elke provincie een deel verschijnen. De uitgaven zijn een initiatief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in samenwerking met de uitgeverij Waanders uit Zwolle. In ieder deel wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste monumenten in de provincie.
- ² Bijvoorbeeld: J. Tritten (samengesteld), *Gids voor de gemeente Epe*, Epe 1967, p. 27 – 34.
- ³ H.J. Kok, *Proeve van een onderzoek van de Patrocinia in het Middel-eeuwse Bisdom Utrecht*, Amsterdam 1958, p. 61 - 62. Kok vermoedt dat de Eper kerk een bisschoppelijke eigenkerk was, die in de loop van de tijd aan de deken van het Domkapittel is geschonken. In de 14^e eeuw behoorde de kerk al aan de deken. Onder patrocinium verstaat men de benaming van een godshuis naar een heilige.
- ⁴ A.H. Heidt e.a., *Catholica, Geïllustreerd Encyclopedisch Vademecum voor het Katholieke Leven*, 's-Gravenhage 1966³, p. 1050.
- ⁵ *Ampt Epe* no. 55, mei 1981, p. 8.
- ⁶ Kok o.c. (zie noot 3) p. 25. Sedert de 13e eeuw raakte de verering van St. Maarten op de achtergrond. De oorzaak hiervan zal men moeten zoeken in de ten gevolge van de kruistochten opkomende verering van de Oosterse heiligen, zoals St. Nicolaas, St. Catharina en St. George.

- ⁷ E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige Termen, Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Amsterdam/Leiden 1997, p. 365 - 366³.
- ⁸ Soms werden door vermogenden bij de laatste fasen van de bouw ramen, glas-in-lood ramen, geschonken. Misschien komen in de toekomst archiefstukken boven water, die iets meer kunnen zeggen over de bouw en de voorstellingen van de ramen.
- ⁹ H. Janse, *Houten kappen in Nederland 1000 - 1940, Bouwtechniek in Nederland 2*, Amsterdam, Zeist, Delft 1989, p. 147, 172, 228.
- ¹⁰ Bij o.a. de kerk van Hattem komen wij een vergelijkbare situatie tegen; in de kerk is achter het orgel de dakmoet waar te nemen van de tweede stenen kerk.
- ¹¹ Het ROB (Rijks Oudheidkundige dienst voor Bodemonderzoek) te Amersfoort blijkt geen opgravinggegevens van de Hervormde kerk te Epe te hebben van de periode rond de jaren 1962 toen tijdens de restauratie oudere fundamenteën in de kerk zijn gevonden.
- ¹² G. Berends, Maateenheden, Oude lengtematen in: *Restauratievademecum (RV)*, Rvblad 01, p. 4.

Een geslaagde filmvertoning in de school van Zuuk. Henny van Meekeren en Hans van der Haak en enkele bezoekers.

Veldnamen in de Koninklijke Houtvesterijen Het Loo (2)

In dit tweede artikel wil ik graag een aantal wetenswaardigheden kwijt over de **Dobbe Gelle**, een leemkuil die te vinden is in de Boswachterij Gortel. Ook nu houd ik mij voor aanvullingen aanbevolen!

De Dobbe Gelle wordt ook wel **Stadhouderskuil** genoemd. Deze naam staat vermeld op de Topografische kaart 373 van 1915. De Stadhouderskuil is genoemd naar Koning Stadhouder Willem III. Deze zou tijdens zijn parforce jachten bij deze kuil, die toen waarschijnlijk nog midden in de hei lag, zijn paarden hebben laten drinken.

Volgens verhalen waren hier in de vijftiende eeuw al valkenjachten en zat er toen ook nog witvis in de plas.

De naam Stadhouderskuil is mogelijk afkomstig van Koningin Wilhelmina.

Op de grote veldkei, die aan de noordzijde van de kuil ligt, staat het opschrift:
Stadhouderskuil.

Een ruige kuil in kale hei
en dan zoo'n naam vol glorie!
Ja maar die naam roemt niet de plek,
't is roem in haar historie.
Dr. E. Laurillard.

(P. Terwel, 25) De tekst op de steen is thans helaas nauwelijks meer leesbaar.

De gedenksteen in 1994.

Dr. Eliza Laurillard (1830-1908) was een vrijzinnig-protestantse predikant en tevens letterkundige. Zowel op de kansel als op taal- en letterkundige congressen was hij zeer gewaardeerd. Zijn letterkundige nalatenschap is buitengewoon groot. (Fuchs, 51; Molhuysen, 883)

Ook aan het hof was Laurillard zeer geliefd. Hij was bevriend met Koning Willem III, bij wie hij regelmatig te gast was. Hij at vaak op Het Loo en predikte daar in de kapel. Koning Willem III was erg op hem gesteld.

De gedichten over de Putterkoppel en de Stadhouderskuil zijn door hem geschreven omstreeks de 60- en 70er jaren van de 19e eeuw. Ook Koningin Emma en Koningin Wilhelmina hadden regelmatig contact met Laurillard.

J.J.M. Martijn geeft in zijn boek „Ten Paleize” een aardig relaas over de ontmoetingen van Laurillard met Koningin Wilhelmina, waarin treffend de sfeer van die tijd wordt weergegeven:

„Ook komt het voor, dat de Koninklijke Familie zich na afloop van het diner regelrecht naar het Aardhuis begeeft en daar met de leden der hofhouding en intieme genoodigden de thee gebruikt.

Deze hooge eer is indertijd eens te beurt gevallen aan den „Paleisvriend” wijlen Dr. E. Laurillard.

De predikant was dien dag door de Koningin aan tafel genodigd en wilde na afloop van het diner bescheidenlijk naar zijn hotel terugkeeren, doch de Koningin maakte bezwaar en zeide schalks: „Neen, Dominee, wij laten u nog niet gaan. U zult ons toch wel willen vergezellen naar het Aardhuis, - de avond is nu juist zo mooi?”

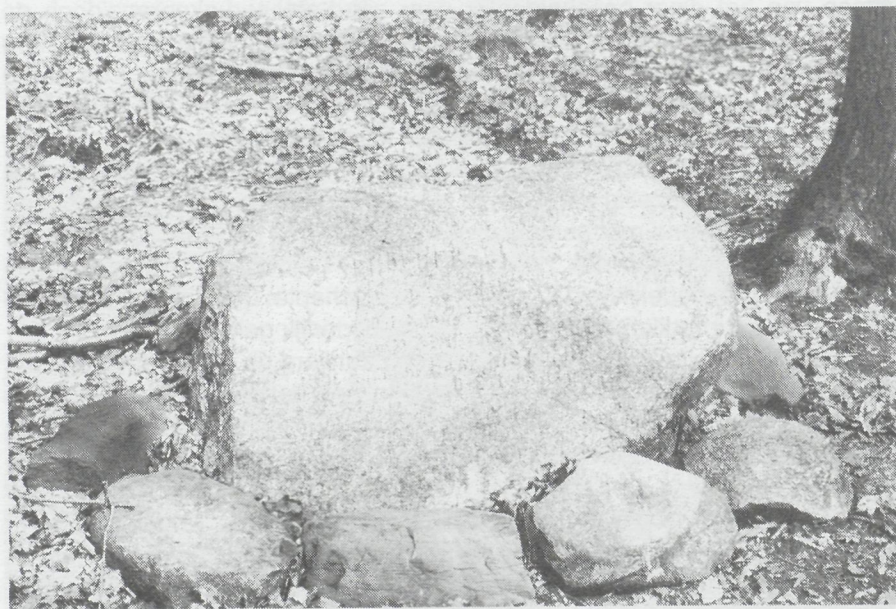
Dominee Laurillard sribbelde natuurlijk niet tegen en gevoelde zich niet weinig vereerd, toen de Koningin hem ook verzocht in het rijtuig naast Haar plaats te nemen om eens gezellig met hem te kunnen praten; de Prins vergenoegde zich voor dien avond met een plaatsje tegenover den huisvriend.

De Koningin hield dan ook zeer veel van Dr. Laurillard, in wiens geestig discours en gemoedelijkheid Zij veel behagen schepte. Doch bovenal ook had Zij hem lief als prediker, als man van innig, kinderlijk geloven.

Eens op een Zondagmorgen had dominee Laurillard de godsdienstoefening in de hofkapel geleid. Ons was ter oore gekomen, dat de preek dien morgen bijzonder indrukwekkend was geweest, de Koningin zichtbaar aangedaan de kapel had verlaten en zich daarna nog geruimen tijd met den voorganger had onderhouden.

Den volgenden morgen brachten we Dr. Laurillard, ons welbekend, een bezoek in het hotel „De Nieuwe Keizerskroon”, tegenover de Paleislaan gelegen, waar hij met zijn echtgenoot geregeld iederen zomer de vakantie doorbracht.

Dominee Laurillard, hoffelijk als altijd, wilde ons toen wel tekst en gezongen liederen verstrekken, maar spreken over de predikatie en zijn onderhoud met de Koningin, daarvoor bedankte hij allervriendelijkst.

Wij drongen sterker bij hem aan, er den nadruk op leggend, dat toch niet was aan te nemen, dat onze zegsman onwaarheid had gesproken.

„Dat heeft hij ook niet”, zei dominee Laurillard oprecht, „maar over dingen, die ik als particulier beschouw spreek ik liever niet.”

Men heeft ons zelfs medegedeeld -informeerden we verder-, dat de Koningin na afloop van den dienst echt kinderlijk de hand op uw arm heeft gelegd en, doelende op uw schoone predikatie, heeft gezegd: „Ach, Dominee, wat speet het me, toen het uit was!”

Mevrouw Laurillard, die de bescheidenheid van Dominee op dat voor haar zoo heerlijk oogenblik waarschijnlijk wel wat te ver gedreven vond, knikte even toestemmend; maar de eenvoudige man schrok er erg van op, rommelde zenuwachtig in zijn papieren en zei met nadruk: „Nu goed, maar dat komt beslist niet in de krant, de menschen behoeven ook niet alles te weten.”

Wij beloofden stilzwijgen en hebben woord gehouden. “ (Martijn, 72)

Terug nu naar de Stadhouderskuil. De veldkei waarop de tekst is aangebracht, is afkomstig uit het weiland ten noorden van boerderij de Hertenkamp, dat in de beginjaren van deze eeuw is ontgonnen. Met kettingen is de steen onder een mallejan gehangen en naar de Stadhouderskuil vervoerd.

Nadat het opschrift was aangebracht, werd de steen op zondag 23 juli 1907 'ingewijd', zo blijkt uit een artikel uit het Nieuws en Advertentieblad van 24 juli 1907. Koningin Wilhelmina en Prins Hendrik waren beiden aanwezig. Onder de genodigden was ook Dr. Laurillard, die ter plaatse een toespraak hield over de geschiedenis van deze historische plek, „waar Koning Stadhouders Willem de Derde zoo gaarne vertoefde als hij ter jacht was.”

De steen lag aanvankelijk aan de zuidoostkant van het water. Toen de steen half was weggezakt heeft Koningin Wilhelmina opdracht gegeven om hem een betere plaats te geven, waardoor de kei aan de noordoost zijde kwam te liggen. Als Koningin Wilhelmina hier ging schilderen, moest het rondom de leemkuil helemaal worden aangeharkt. Koningin Wilhelmina kwam hier na haar abdicatie vrijwel elke week en liep dan vaak over Van Gortelskamp in Niersen. Ze zat graag op een zoden bank, die aan de zuidoost kant was uitgegraven in de grond. Hiervoor bevond zich een 'tafel' bestaande uit een ronde bult zand. Daar werd dan een rood kleed over gelegd als zij de plaats bezocht. De mensen van de veiligheidsdienst moesten zich verdekt opstellen, zij wilde hen niet zien.

In die tijd liep er nog een pad om het water heen.

Een veel oudere naam voor deze leemkuil is **Dobbe Gelle**. Over de mogelijke verklaringen van de naam Dobbe Gelle of Dobbegelle zijn in het verleden reeds meerdere opvattingen op schrift gezet. Deze kunnen echter niet allemaal als juist worden aangemerkt.

In 1552 schrijft men de naam als **Dobbeke Helle**. (de Jonge 1995, 615)

In 1809 wordt in het Rekeningenboek van de Vreebosch gesproken over **Dobbik helle**. (G56, E15)

Koningin Wilhelmina sprak over de Dobbe Gelle als "gele tobbe". De naam zou zijn afgeleid van de gele kleur van de leem die hier aanwezig is.

'Dobbe' betekent „kuil, drinkplaats”. (Otten 1993, 179)

In zijn boekje „Handel en wandel op de Noord-Veluwe” meent Van Baarle, dat de naam Dobbe Gelle zou aangeven, dat er sprake is van een 'dubbel graf' of een 'dubbele kuil'. (Baarle, 81)

Een andere verklaring van de naam Dobbegelle die werd aangetroffen is, dat deze afkomstig zou zijn uit de tijd dat deze plek in gebruik was als vergaderplaats, waarbij de genomen besluiten met een „dobbe” (=duimdruk) op de geheiligde boom werden bekrachtigd. Nog aan het begin van de 20e eeuw konden de oudste ingezetenen zich herinneren, dat de gerechtigden in het Vaassense Veld hier vergaderden, daarbij gezeten op zoden banken. (Vaassens Vooruitgang 1926, 14)

In de 1852 beschrijft Haasloop Werner de **Dobbegelle** als volgt: „Van het noorden naar het zuiden loopende, is het ongeveer 100 el lang, 50 el breed en van 4 tot 5 el diep. De put bevindt zich op het hoogste (*Hier maakt de schrijver een fout; dit moet zijn: laagste. HB*) en noordelijkste punt en bevat doorgaans water. Daar tegenover ligt een vierkante ruimte, met een vierkante zodenbank in 't midden. Hier houden de maalmannen en geërfden, onder voorzitting van den holtregter, hunne meispraak of vergadering.”

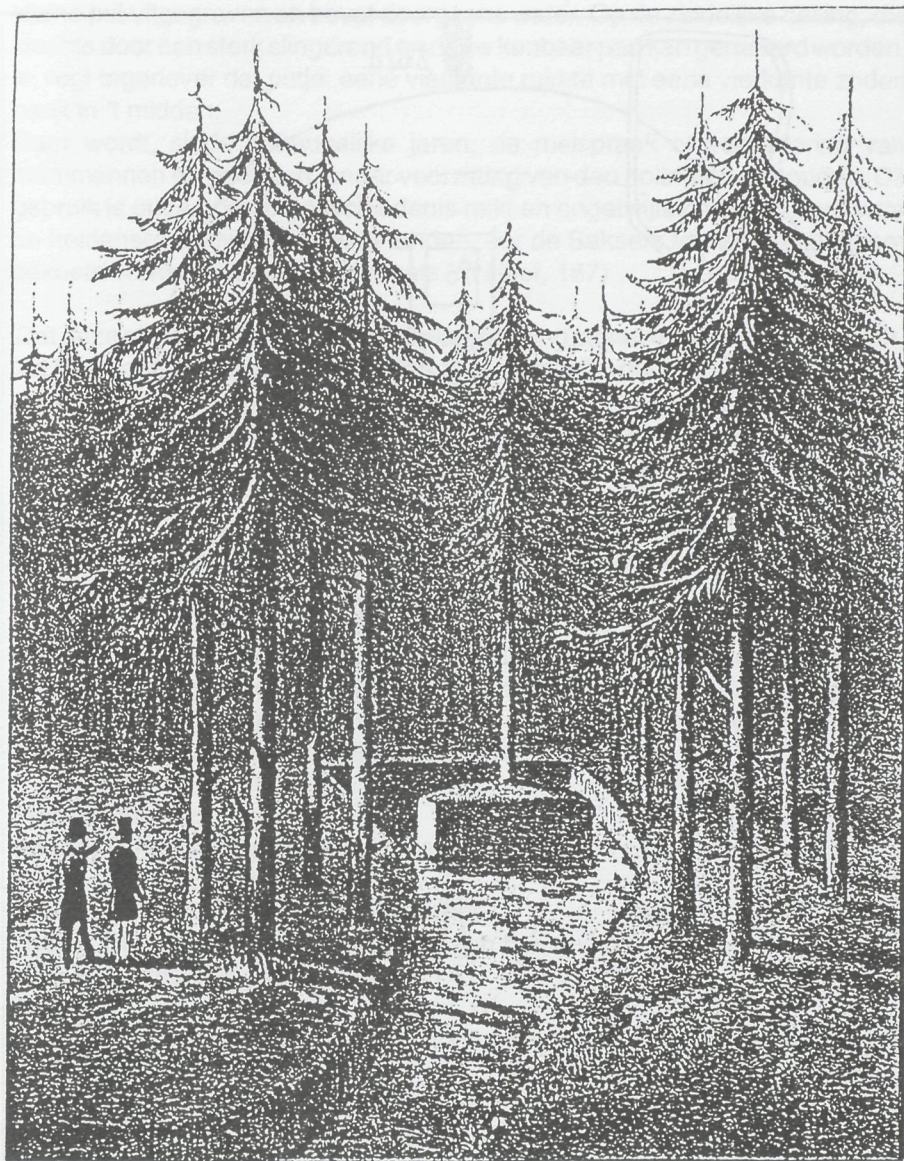
In hetzelfde artikel wordt de Dobbegelle ook wel **Heidengat** genoemd vanuit de veronderstelling, dat dit voor de vroegere heidense bewoners een heilige plaats was. (Haasloop Werner 1852, 302)

De naam Heidengat werd voor meerdere leemkuilen op de Veluwe gebruikt vanwege het feit, dat er bij deze waterplassen vaak zigeuners of „heidenen” bivakkeerden. In de Boswachterij Hoog Soeren-zuid bevindt zich het „Heidensgat”.

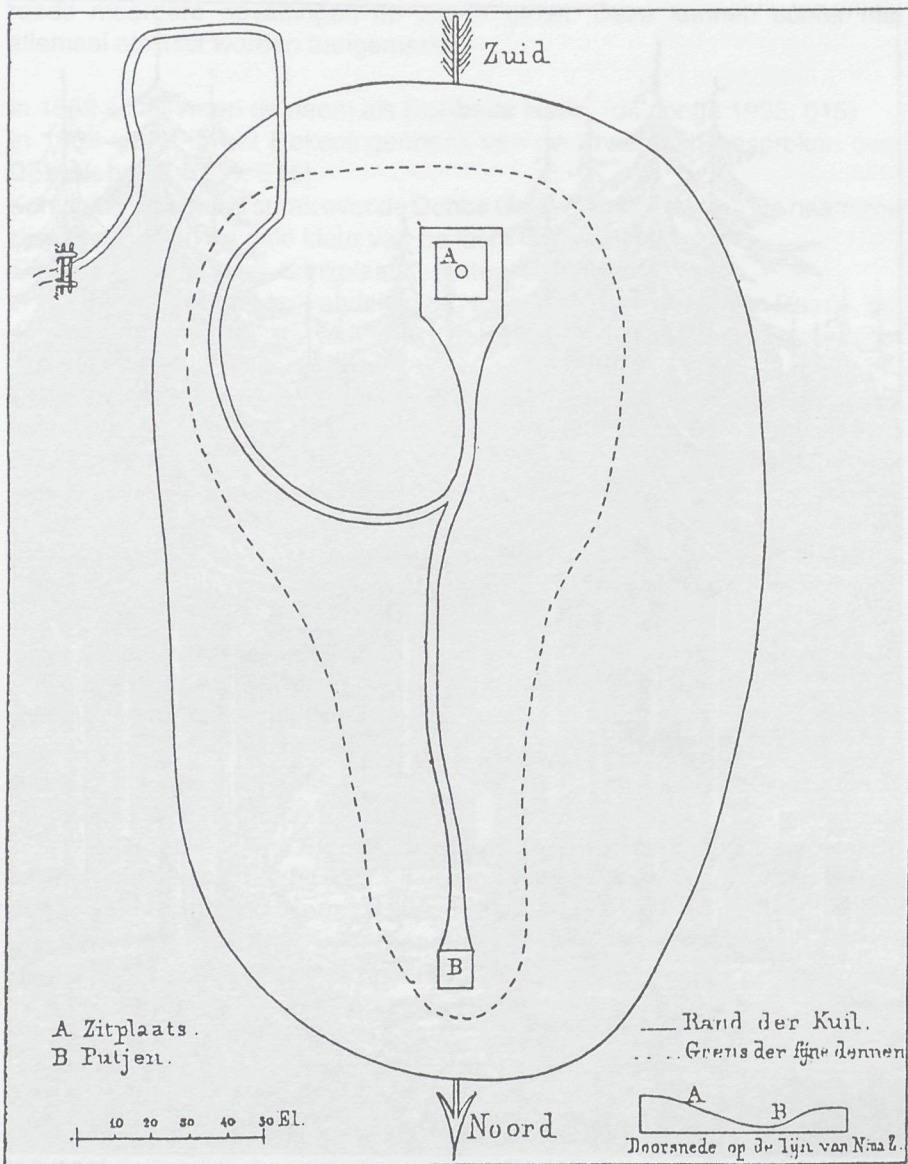
In de Geldersche Volksalmanak van 1853 geeft ook Nijhof een beschrijving van de Dobbe Gelle, welke hij wellicht aan het artikel van Haasloop Werner heeft ontleend. Aardig is, dat hij zelfs een plattegrond en een afbeelding eraan toevoegt.

„Zij ligt aan den rand van het Vreebosch, onder Vaassen, welk bosch haar waarschijnlijk geheel insloot en is bekend onder den zonderlinge naam van Dobbe-gelle. (Betekent dit Heilige Halle?)

DOBBE-GELLE IN HET VREEBOSCH BIJ VAASSEN
(Uit de Geldersche Volksalmanak van 1853)

PLATTEGROND VAN DOBBE-GELLE
 (Uit de Geldersche Volksalmanak van 1853)

Zij heeft eene rigting van het noorden naar het zuiden, is ongeveer 100 el lang, 50 el breed en van 4 tot 5 el diep. Het laagste en noordelijkste punt is tot eene kleine put uitgegraven en bevat doorgaans water. Op de zuidelijke helling, die slechts door een sterk slingerend en nauw kenbaar pad kan genaderd worden, is, regt tegenover dat putje, eene vierkante ruimte met eene vierkante zoden bank in 't midden.

Daar wordt, sinds onheugelijke jaren, de meispraak of vergadering van maalmannen en geërfden, onder voorzitting van den holtrigter, gehouden. Dit gebruik is ouder, dan de geschiedenis reikt en ongetwijfeld was dit oord voor de heidensche bewoners dezer landen, eer de Saksers tot het Christendom bekeerd werden, eene heilige plaats." (Nijhof, 167)

Dat deze plaats destijds flink in de belangstelling stond, mag blijken uit het feit, dat Haasloop Werner in 1856 wederom publiceerde, dat op deze plaats onder voorzitting van de holtrigter, door middel van loting de toewijzing plaatsvond „van de gemaakte aandeelen van het voor de bijl bestemde hout." (Haasloop Werner 1856, 208)

De meeste hierboven vermelde verklaringen voor de naam Dobbegelle zijn echter niet te verdedigen. De meest waarschijnlijke verklaring is 'hel' = laagte waarin een 'dobbe' = drinkplaats ligt. (Rentenaar)

Erratum: Ondanks de zorgvuldigheid, waarmee het artikel in het juli-nummer (127) is samengesteld, is er helaas een hinderlijk foutje in geslopen. Het jaar waarin de oude Vennema's hut door storm verloren is gegaan moet zijn 1990 en niet 1995, zoals abusievelijk is vermeld.

Bronvermelding:

Baarle, C.A. van. Handel en wandel op de Noord-Veluwe tussen prehistorie en historie.

Uitgeverij Van den Berg, Kampen, 1989.

Fuchs, Dr. J.M. e.a. De Veluwe land van bos en hei.

U.M. Westfriesland, Hoorn, 1970-2.

G 56, E15

Vreebos, Rekeningen 1807 - 1854. Houtverkopen en heide verpachtingen 1809- 1854. 1 dl.

Koninklijk Huisarchief, Den Haag.

Haasloop Werner, G. 1852 Wandelingen door de gemeente Epe.

IN: Gelderland 1852 II, Tweemaandelijksch tijdschrift voor Nederlands Letterkunde. Tiel, 1852. Blz. 293 - 304 (GAA, Epe)

Haasloop Werner, G. 1856 Wandelingen en omzwervingen door de gemeente Epe.

IN: Geldersche Volksalmanak, 1856

Arnhem, IS AN Nijhof en zoon. Blz. 208 - 218. GAA Epe.

Jonge, E. de, 1995 e.a. De Herengoederen op de Veluwe, deel 4.

De herengoederen in de gemeenten Epe, Apeldoorn, Voorst, Brummen en Rheden.

Vereniging Veluwse Geslachten, Barneveld, 1995.

Martijn, J.J.M. Ten Paleize. Koningin Wilhelmina in haar particulier leven.

Scheltens en Giltay, Amsterdam, z.j. (ca. 1912)

Molhuysen, Dr. P.C. e.a. Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.

A.W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij, Leiden, 1918

Nieuws en advertentieblad Epe, 24 juli 1907.

Nijhof, MR. J.A. De Heidenen in Gelderland.

IN: Geldersche Volks Almanak, 1853, pag. 154 - 170.

Otten, Dr. D. 1993 Veldnamen in Heerde. Stichting IJsselakademie, Kampen, 1993.

Terwel, P. e.a. 1100 Jaren Vaassen.

Uitgeverij „Gelre”, Vaassen, 1991.

Vaassens Vooruitgang, juni 1926. (Anonymus)

artikel met daarin toeristische informatie.

Harry Bouwman, 0578-574966.

Uitnodiging

voor de dia-vertoning:

„De restauratie van kasteel De Cannenburgh”

1975-1980

De heer Dirk Labberton zal hierbij uitleg geven.

Zaal: „De Rank”.

Datum: woensdag 19 januari 2000.

Tijd: 19.30 uur.

Epe's eerste kappershuis

Langs deze weg zal ik proberen in kort bestek een en ander uitéén te zetten over Epe's eerste kappershuis. De heer H. Schurink, oorspronkelijk geboren in Apeldoorn, en die reeds als kappersbediende gewerkt had in Amersfoort, liep met de gedachte rond nog eens voor zichzelf te beginnen. Op een mooie zomerse dag ging hij op zijn fietsje naar Epe op zoek naar een lokaliteit met de bedoeling er een kapperszaak in te beginnen. Voorlopig koos de heer H. Schurink voor een zogenaamd kosthuis, dat hij vond bij de familie Ooms aan de Brinklaan. Van daaruit kon hij zich dan rustig oriënteren in het dorp om een geschikte lokatie te vinden. Het verblijf bij bovengenoemde familie is kort geweest, want bij de familie Logen, wonende op de hoek Parkweg Stationsstraat kon hij een geschikte huurkamer krijgen om als barbier te beginnen. Vermoedelijk is hij daar begonnen op 23 april 1900 want deze datum stond vermeld in de gevel van het huis dat hij later liet bouwen aan de Stationsstraat.

Stationsstraat, Epe, ± 1912. Rechts het pand van de heer H. Schurink.

Tussen twee haakjes: men kon toentertijd in Epe de baard alleen kwijt bij de schoenmaker, die het barbiersvak als bijverdienste uitoefende. De verwachting dat er dus voor een echte kapper wel emplooi in Epe moest zijn, werd bewaarheid; de grote toeloop van de klanten in de huurkamer van Logen werd spoedig bezwaarlijker.

Die gunstige gang van zaken en de omstandigheid dat zijn broer aannemer was, leidde tot de bouw van het pand aan de Stationsstraat, waarvan slechts een deel diende voor de vestiging van Epe's eerste kappershuis. Het werd min of meer een dubbele woning.

Stationsstraat 8, Epe.

Eenmaal in de Stationsstraat gehuisvest bleef de heer Schurink niet lang alleen. Eind augustus 1902 trouwden hij en zijn vrouw, die hij een kwart eeuw heeft overleefd, droeg nog het hare bij tot de verscheidenheid van zaken, toen zij het agentschap van een kledingstomerij op zich nam. Er werden vier kinderen geboren, onder wie één dochter. Van de zonen werd er één in het beroep van zijn vader opgeleid. Hij stond hem terzijde en bleef, toen hij op zijn beurt in het huwelijk trad met mejuffrouw Mooi. Mevrouw G.L. Schurink-Mooi runde later het sigarenwinkeltje doch stopte ermee in 1976.

Bij het toneel trad H. Schurink veel op als grimeur en ook het maken van pruiken was hem toevertrouwd. Typerend voor zijn persoon, geestig en populair, was een bescheiden nevenberoep dat hij geruime tijd, speciaal 's vrijdags, heeft uitgeoefend. Dan werd per trein verse zeevis uit IJmuiden aangevoerd en het was de kapper die op de markt optrad als afslager en de vis vlot aan de man bracht. De heer Schurink is lang gezond en vitaal gebleven

en heeft altijd intensief meegeleefd met allerlei activiteiten in zijn dorp. Hij was het die, door zijn oplossing van een prijsvraag, het rusthuis aan de Duisterestraat de naam „Licht in Duuster” gaf. Bovendien behoorde hij tot de oudste en meest geïnteresseerde leden van de in 1905 opgerichte VVV en van de schietvereniging „Willem Tell”.

Als één van de oprichters van de VVV en de enige „oude gardist” die toen nog in leven was, werd de heer H. Schurink in 1955 tijdens het halve eeuwfeest tot erelid benoemd.

Tijdens het 60-jarige bestaan van de VVV werd de heer H. Schurink nog een receptie aangeboden die gehouden werd op 28 april 1965 in hotel „Dennenheuvel”.

De heer H. Schurink (midden).

Kortom de heer Schurink was een man die zich overal voor inzette en veel voor de Eper gemeenschap heeft gedaan en betekend. Hij is overleden op dinsdag 23 februari 1971 op 93-jarige leeftijd. Een stukje Eper historie is met zijn heengaan afgesloten. Tot slot kan ik nog vermelden dat het pand van H. Schurink aan de Stationsstraat in verband met krakers in één dag is afgebroken door de firma Van Norel uit Epe en wel op vrijdag 26 september 1980. Het pand moest plaats maken voor een notariskantoor, tandartsenpraktijk en een adviesbureau.

J. Gerard, Epe.

Jaarverslag 1998 Streekarchivariaat Noord-Veluwe

EPE

Archiefbewaarplaats en huisvesting

Het klimaat in de archiefbewaarplaats was zonder installatie matig stabiel. De temperatuur varieerde van 17 tot 24 graden Celsius, de luchtvochtigheid van 38% tot 68%. Snelle schommelingen doen zich hierin niet voor. In de winter wordt het steeds droger en kouder en in de zomer warmer en vochtiger. Er is een nieuwe brandblusser gekomen, type "sproeischuimblusser", blusstof water met een toevoeging van "AFFF".

Bij het vervangen van een tl-buis in het archief, bleek de starter ervan half weggesmolten te zijn. Verder is er gelukkig niets gebeurd. Dit had slechter af kunnen lopen.

Het apart afsluitbare gedeelte in de archiefbewaarplaats is einde van het jaar gerealiseerd. Deze voorziening was voorwaarde om het archief van het opgeheven gemeentepolitiecorps over te kunnen nemen.

Voor genealogen is een extra vertrek in gebruik genomen, grenzend aan het werkvertrek/raadpleegruimte. Dit biedt behoorlijk soelaas voor de grote toeloop van belangstellenden van de laatste jaren.

Aanwinsten en acquisitie

Ingevolge de nieuwe archiefwet 1995 kunnen gemeenten eigenaar worden van de notariële archieven, alsmede de doop- trouw- en begraafregisters van voor 1811 en huwelijksbijlagen van na 1811. De notariële archieven hebben we reeds in bewaring. Een aanvraag tot "vervreemding" is de deur uit gegaan. De akten van overlijden van de Burgerlijke Stand werden aangevuld tot 1945.

De boeken- en documentenverzameling in bruikleen van G.S. van Lohuizen, zijn als uitvloeisel van zijn testament eigendom van Ampt Epe geworden, maar blijven in het archief.

Het archief van de Stichting Kunstwerk Vaassen, 1983-1997, 1 doos, werd aangewonnen

Aan het eind van het jaar is het grootste deel van het gemeentepolitiearchief, 1966-1993, 23 meter, overgebracht naar de archiefbewaarplaats.

Dienstverlening

De bezoekerijfers:	bezoekers	bezoeken
genealogen	91	233
anderen	43	137
totaal	134	370

Het aantal bezoeken is ten opzichte van vorig jaar gedaald met 10%. Na de sterke stijging van de twee voorgaande jaren was dat te verwachten. De daling komt overigens precies overeen met het aantal malen dat vrijwilliger Boekhoorn vorig jaar kwam. Er moest op momenten van topdrukke behoorlijk worden geïmproviseerd om de bezoekers fysiek een plek te geven. Het strikt de hand houden aan alleen de donderdag voor bezoek te bestemmen, en de woensdag die de archivaris eens in de veertien dagen in Epe is, te gebruiken voor andere zaken, was dan ook bij zoveel belangstelling niet vol te houden. Diverse malen waren er tien of meer tegelijk en dat is veel meer dan er met goed fatsoen kunnen zitten. Hieraan kwam gelukkig een eind door aan het eind van het jaar een extra ruimte in gebruik te nemen voor genealogen. Zij kunnen zich daar in zelfbediening voorzien van de benodigde informatie en kunnen daar ook terecht op momenten dat de archivaris er niet is. Vrijwilliger Terwel heeft geassisteerd bij de opvang van bezoekers ook op momenten dat de archivaris er niet was.

De belangstelling van de bezoekers ging o.a. uit naar: Anthoniegilde, Ds Prins, Gemzen Heerde 50 jaar, Gortel en Niersen, Grote Kerk van Epe, IJssellinie, Klaarbeek, NSB burgemeester Cassa, Tongeren, Veluwe Hut, WO II, boerderijen, bruidsparen, Epe en Oene Duitsland, oude huwelijksakte, klooster Nazareth, dominee Worst, eigen huis, films, gepromoveerden Harderwijk, geschiedenis van het toerisme, historie Epe algemeen, kadastrale atlas, kerk, kerkgeschiedenis, kleermaker Willem van Putten begonnen 1908, landbouw-geschiedenis, markten, mavo, molens te Apeldoorn, neergestorte vliegtuigen, openbaar vervoer rond 1930, oprichtingsdatum schildersbedrijf, preken Ter Braak, schenking wegen Sweerts de Landaspark, verponding.

Het aantal verstrekte inlichtingen bedroeg 42. Voor genealogie waren dat er 25 en 17 andere. Het betrof o.a. Pelzerkamp foto voor tentoonstelling, Vaassen, bevolkingscijfers Vaassen, de Tippelaar, films, gemeentehuis, en -wapen, joden, joden tijdens WO II, kopermolens i.v.m. bodemvervuiling, leerlingen Dorpschool?, notariële akte, onderduiker WO II, papierproducten, tekst archeologische monumentenroute Vaassen, toren van Vaassen,

Voor straatnaamgeving werden wat adviezen verstrekt.

Toegankelijk maken

Marijke Maten heeft de invoer in de computer van de ongeveer 50.000 kaartjes van de klapper op het bevolkingsregister afgerond. Op zich is de klapper goed bruikbaar, maar door zijn vorm en het feit dat ie uniek is, is het onverantwoord om hem buiten de archiefbewaarplaats in zelfbediening aan de genealogen beschikbaar te stellen. Het werk van Marijke moet een handzamer lijst opleveren die ook nog eens te reproduceren is, zodat het gebruik van de microfiches van het bevolkingsregister die in Heerde zijn geplaatst, gemakkelijker wordt. In 1999 zal deze klapper vanuit computergeheugen rechtstreeks op microfiche worden uitgedraaid.

De vrijwilliger G. van Apeldoorn is met de index op de Eper Couranten vanaf 1920 gevorderd tot 1933.

Vrijwilliger G. Kamphuis spant zich in om de dopen van Epe van 1730-1811 toegankelijk te maken via gezinsreconstructie. Hij is daarmee bijna klaar.

Vrijwilliger B. Rugers is begonnen met het invoeren van de huwelijken van voor 1811. Die van Epe heeft hij klaar en hij is met die van Vaassen begonnen.

De inventarisatie van het Hervormde Kerkarchief van Epe werd voortgezet, hoewel er vanwege andere werkzaamheden minder tijd aan kon worden besteed dan gewenst.

De meeste aanvullingen op de bibliotheek, bijna 100 stuks, werden verwerkt. De catalogus telt thans 1918 titels. Vanwege tijdgebrek konden niet alle aanvullingen worden ingevoerd.

Aan de fotoverzameling kon ook dit jaar vanwege tijdgebrek niet worden gewerkt. Ook de afdeling Interne Zaken, hoewel bij hen wel de intentie hiertoe bestond, is hier niet aan toegekomen.

Begonnen werd met het beschrijven van het politiearchief.

Materiële verzorging

De restauratie van het oud archief gaat gestaag door.

De heer Van Meekeren van Ampt Epe heeft alle door het archief beheerde films op digitale videobanden overgezet. De originele films en deze banden worden in verschillende ruimten bewaard.

Microverfilming

De akten van de burgerlijke stand van 1811 - 1892 zijn (opnieuw) op microfiche gezet. We waren reeds in het bezit van een set fiches van het grootste deel van deze bron, afkomstig van het Rijksarchief, maar die waren slecht tot zeer slecht van kwaliteit en vaak in het geheel niet te lezen. De nieuwe fiches zijn gedupliceerd en de duplicaten zijn in Heerde te raadplegen. Voor het eerst zijn nu ook verfilmd de registers van de burgerlijke stand van Vaassen (1811-1817), het naamsaannemingsregister en een aantal klappers op de burgerlijke stand.

Educatie

Voor gasten van de jubilerende Rabo-bank is een lezing gehouden.

Over vier generaties Witteveen en twee windkorenmolens in Oene werd een artikel in Ampt Epe gepubliceerd.

Toezicht op het beheer van de moderne archieven

Het semi-statisch secretariaarchief 1930-1980 moet nog worden beschreven. Dit is een taak voor de afdeling I & A, die er door tijdgebrek niet aan toekomt. Voor de bewerking van deze 300 meter archief vanaf 1930 is f 50.000,- in het meerjaren investeringsprogramma voor het jaar 2001 geraamd om krachten van buiten hiervoor in te huren.

G. Kouwenhoven.

Persbericht Historisch Museum Apeldoorn: „Ga direct naar...”

Speelgoed uit die goeie ouwe twintigste eeuw
van 7 december 1999 tot en met 16 april 2000

Het Historisch Museum Apeldoorn toont zijn speelgoedcollectie: kaart- en bordspelen, tinnen soldaatjes, poppen en puzzels, treinen, bikkels, knuffels en knikkers en nog veel meer zaken waarmee de afgelopen honderd jaar vele uren zijn doorgebracht. Bovendien zal een ruime selectie te zien zijn uit de verzameling toverlantaarnplaatjes van het Historisch Museum.

„Ga direct naar...” is even speels als spannend opgezet en gelardeerd met foto's – eveneens uit de museumcollectie – van de mensen die ooit speelden met het tentoongestelde materiaal.

Niet alleen stelt „Ga direct naar...” de bezoeker in staat om kennis te nemen van de spellen en het speelgoed waarmee eerdere generaties zich vermaakten, een aantal spellen kan ter plekke ook gespeeld worden. Meer nog dan dat biedt de tentoonstelling echter, in deze koudste maanden van het jaar, warme herinneringen aan vroeger; aan „die goeie ouwe twintigste eeuw”.

Historisch Museum Apeldoorn, Raadhuisplein 8, tel: (055) 578 84 29 fax: (055) 522 16 80.

Open: dinsdag t/m zaterdag 10-17 uur, zondag van 13-17 uur.

Eerste Kerstdag en Nieuwjaarsdag gesloten.

Toegangsprijs: f 2,50. Museumjaarkaart en Vriendenpas: Gratis.

Kinderen van 6-12 jaar: f 1,50. Bezoek van schoolklassen (op afspraak): f 10,- per groep.

Veldnamenonderzoek in de gemeente Epe

Al in de vroege middeleeuwen hebben bewoners van de Oost-Veluwe namen gegeven aan stukken grond. Die namen hadden ze nodig om bijv. het ene bos van het andere te onderscheiden, of om aan te geven door welk moeras of langs welke heuvel een bepaalde route liep.

Vanaf het eind van de 8e eeuw werden de eerste schaarse namen genoteerd. Dat gebeurde onder meer in oorkonden waarin werd vastgelegd welke onroerende goederen men aan een klooster schonk. Het aantal namen nam toe toen men in vaste nederzettingen ging wonen en er bij die nederzettingen kleine ontginningen ontstonden. De percelen grond op de akkercomplexen, de zogenaamde enken, werden voorzien van een naam.

In de periode vanaf de 12e eeuw tot het eind van de 19e eeuw ontstonden er op de Oost-Veluwe enkele tienduizenden veldnamen. Pas toen in 1832 de kadastrale nummering werd ingevoerd, kwam er geleidelijk een eind aan het ontstaan van nieuwe namen.

Uit veldnamenonderzoek in de gemeenten Heerde, Oldebroek, Hattem en Elburg is gebleken dat niet alleen op de oude enken veel veldnamen voorkomen, maar dat vooral in de oude weidegebieden, de broeken, de dichtheid van namen bijzonder hoog is. Omdat er in het oostelijk deel van de gemeente Epe, tussen de IJssel en de eerste heuvels van het zg. Veluwemassief, een brede zone van oude cultuurgronden is, lijkt het vrijwel zeker dat er in de gemeente Epe een paar duizend veldnamen geweest moeten zijn.

Het grootste deel van al die namen is in vergetelheid geraakt. Niet alleen omdat de stukken grond een nummer kregen, maar ook door de ruilverkavelingen en andere veranderingen in het landschap, zoals de aanleg van woonwijken, fabrieks- en sportterreinen, wegen enz.

Het is voor het historisch onderzoek van groot belang om de oude veldnamen op te sporen en na te gaan wanneer ze ontstonden en wat ze betekenen. Deze namen geven namelijk veel informatie over o.a. de begroeiing en de gewassen in vroegere tijden, over het gebruik van de grond, over de ouderdom van dorpen, buurtschappen en buurten en over de instanties en personen die eigenaar van de gronden waren.

Het gros van de veldnamen is te achterhalen in het archiefmateriaal. De namen werden genoteerd in koopakten, testamenten rekeningen en allerlei andere documenten.

Maar er zijn gelukkig nog steeds mensen die heel lang, of soms hun leven lang, in één dorp of buurt zijn blijven wonen en die nog weten welke namen van akkers, weiden en gebieden in hun jeugd gangbaar waren. Bovendien kunnen ze nauwkeurig aangeven bij welk stuk grond destijds de naam hoorde. Voor een onderzoek naar veldnamen is die informatie heel belangrijk.

Daarom doe ik aan de lezers van „Ampt Epe” een oproep, om informatie over nog bestaande en in onbruik geraakte veldnamen aan mij door te geven. Ook informatie over boerderijen en oude huizen is zeer welkom, omdat boerderijen, katersteden, (land)huizen en landgoederen vaak genoemd werden naar het gebied waarin of waarbij ze lagen, bijv. de Eeuwhorst, het Haar en de Heetkamp. Oude kaarten en afbeeldingen zijn voor het onderzoek vaak heel nuttig; bovendien kunnen die gebruikt worden als illustratiemateriaal voor een boek over het ontstaan en de betekenis van de veldnamen in de gemeente Epe. U kunt de informatie naar het volgende adres sturen: D. Otten, Machteldskamp 18, 8181 ZN Heerde, Tel. (0578) 69 23 13. Voor uw medewerking zal ik u zeer erkentelijk zijn.

D. Otten.

ER ZIJN IN ONZE GEMEENTE BESLIST NOG
VEEL MENSEN DIE LID WILLEN WORDEN VAN
DE HISTORISCHE VERENIGING. ALS U ZE TEGENKOMT
(maar misschien gaat u ze wel zoeken?),
WILT U HEN DAN ADVISEREN
EEN KAARTJE TE STUREN OF TE BELLEN NAAR:

mevrouw Th. te Riele-ter Laak,
Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen, (0578) 56 06 54.

Cursussen Gelders Oudheidkundig Contact

Genealogie voor beginners

Introductie voor hen die stamboomonderzoek willen gaan doen. Stap voor stap wordt er kennis gemaakt met de belangrijkste genealogische bronnen en geleerd hoe een stamboom of kwartierstaat opgezet moet worden.

De cursus wordt gegeven op twee plaatsen, t.w. Apeldoorn en Arnhem.

Voor Apeldoorn de volgende gegevens:

Data: dinsdagavond 28 mrt., 4, 11, 18 en 25 apr. 2000 (gevolgd door excursie naar het Rijksarchief in Arnhem, datum i.o.)

Plaats: Gemeentearchief Apeldoorn, Condorweg 5, Apeldoorn.

Tijd: 19.30-21.30 uur.

Kosten: f 175,- (incl. cursusmateriaal en boek).

Hoe werkt een archief?

Nieuwe ontwikkelingen in het archiefwezen, zoals centralisatie en digitalisering, hebben gevolgen voor plaatselijk historisch onderzoek. Het is daarom van belang goed op de hoogte te zijn van Organisatie en werking van het archiefwezen.

De cursus wordt georganiseerd in samenwerking met de provinciale Archiefinspectie en het Stadsarchief Zutphen.

Data: maandagavond 14 en 21 februari 2000.

Plaats: Stadsarchief Zutphen, Spiegelstraat 13-17, Zutphen.

Tijd: 19.30-21.30 uur.

Kosten: f 50,- (incl. cursusmateriaal) Kortingsprijs f 40,-*

Oud schrift voor beginners

Het Stadsarchief Zutphen organiseert een cursus oud schrift (paleografie) voor beginners. De cursus traint de beginnende onderzoeker in het begrijpend lezen van oude handschriften tussen ca. 1600 en 1800.

Data: dinsdagavond 25 jan., 8 en 22 febr., 7 en 21 mrt. en 4 apr. 2000.

Kosten: f 100,-.

* Leden van Ampt Epe, dat aangesloten is bij het Gelders Oudheidkundig Contact, krijgen bij een aantal cursussen korting.

Procedure voor aanmelden

- Schriftelijk of telefonisch bij het Gelders Oudheidkundig Contact, Postbus 4040, 7200 BA Zutphen. Tel. (0575) 51 18 26, fax (0575) 54 32 23, e-mail stggoc@wxs.nl.

Uw aanmelding is pas definitief na betaling.

- U kunt betalen door het cursusgeld over te maken op postbank 23.95.971 of ABN/AMRO 53.36.26.765 onder vermelding van het cursusnummer.

Voor degenen die het gehele cursusaanbod willen inzien, ligt het boekje: Cursussen, Publicatie en Activiteiten 2000 van het Gelders Oudheidkundig Contact, ter inzage op Dorpsstraat 12 te Vaassen.

ONS LIDMAATSCHAP
KOST SLECHTS *f* 22,50 PER JAAR.
VAN DE OPBRENGST KUNNEN WIJ U GEEN
REIS NAAR DE CARAÏBISCHE
ZEE AANBIEDEN, MAAR
ZONDER DAT AANBOD WILT
U MISSCHIEN OOK WEL
PROBEREN EEN NIEUW LID
TE WINNEN.

Een briefkaart of telefoontje naar:
mevrouw Th. te Riele-ter Laak,
Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen, (0578) 56 06 54.

Inhoud

Van de voorzitter door J.C. Kreffer	1
De bouwfasen van de Hervormde kerk te Epe Bijdrage tot de geschiedenis van de grote kerk te Epe (3) door B.H.J.N. Kooij	2
Veldnamen in de Koninklijke Houtvesterijen Het Loo (2) door Harry Bouwman	16
Uitnodiging dia-vertoning „De restauratie van kasteel De Cannenburgh”	24
Epe's eerste kappershuis door J. Gerard	25
Jaarverslag 1998 Streekarchivariaat Noord-Veluwe door G. Kouwenhoven	28
Persbericht Historisch Museum Apeldoorn: „Ga direct naar...”	32
Veldnamenonderzoek in de gemeente Epe door D. Otten	33
Cursussen Gelders Oudheidkundig Contact	35

